

B İ B L İ Y O G R A F Y A

AKYÜZ, KENAN : *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar, Belgeler I*, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü : 2 Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964 1 - 33 giriş ve tahtil, 35 - 117 Belgeler.

Ziya Paşa, Yeni Osmanlılar arasında Namık Kemal'den sonra şüphesiz en mühim şahsiyettir. Onun 1863 - 65 tarihleri arasında Amasya Mutasarrıflığı sırasında geçen olaylarla ilgili arşiv vesikalarından ve bunları tahlil eden bir girişten ibaret olan bu küçük kitap, Tanzimat devri üzerinde çalışan tarihçileri yakından ilgilendirmektedir.

Prof. Akyüz, belirli bir mesele etrafında toplu halde bu 39 vesikayı, İstanbul Başvekâlet Arşiv Umum Md. de İrade defterlerinden 1282 tarihli ve 24538 No. lu dosyadan çıkardığını önsözde bildirmektedir. Bu tahkikat dosyasındaki bir takım belgelerin yerinde bulunmadığı dikkata çarpmaktadır. Bununla beraber elde bulunan ve yayınlanan vesikalar, bir vali olarak onun icraatı ve mahallî anlaşmazlıkların gerçek yüzü hakkında bizi yeter derecede aydınlatmaktadır.

Yazar, belgelerin içindekileri iyi bir şekilde özetliyerek kitabın başındaki bahsi meydana getirmiştir. Genel olarak Ziya Paşa lehinde olup "Ziya Paşa'nın Amasya sancağında başardığı işler cidden takdirle karşılanmağa değer" hükmüne varmaktadır. Onun Amasya vilâyetine kazandırdığı bayındırlık işleri arasında bir köprü, çarşı, bedesten, altı hükümet konağı, altı ilk okul, bir i'dadî (lise) mektebi, bir hapishane ve yollar sayılabilir. Eşkıyaları sindirmeğe çalışmıştır. Fakat belgelerin tetkikinden meydana çıkan gerçek şudur ki, onu uğraştıran ve sonunda mutassarrıflıktan uzaklaştırılmasına sebep olan asıl mücadele, yerli "vücûh" ve ulemâya karşı giriştiği mücadeledir. Tanzimatçı idarenin eyaletlerde giriştiği bayındırlık işleri için para lâzımdı, bunu devletin merkezî hazinesi karşılamağa yetmediğinden mahallî salmalar yolile sağlamak gerekiyordu. Ziya Paşa aynı yola baş vurmuş, mahallin vücûh ve uleması üzerine bir takım malî yükler yüklemiş, bu salmaları halka da teşmil etmiştir. Karşı gelen ve mücadeleye atılanlar, ulemadan Zile'de yirmi iki yıl müftilik etmiş olan Lûtfullah ile Zile eşrafından Hacı Hasan Ağa'dır. Onların arkasında Amasya'da belli başlı "hânedân" "vücûh" ve ulema ile tüccar bulunmaktadır. Ziya Paşa bunların servet ve emlâkinin meşru olmayan yollardan edinildiğini ileri sürerek sıkıştırmakta, suçlamakta ve hapislerine kadar gitmektedir. Onlar da valiyi bir takım kanunsuz yollarla halka malî yükler yüklemekle ve bu arada toplanan paraları kendi zimmetine geçirmekle suçlamaktadırlar. Sonunda bunlar, halk arasında karşılaşık çıkabileceğini tehdit yollu Bab-i Âli'ye bildirdiklerinden, Ziya Canik mutasarrıflığına nakledilmiştir.

Ziya Paşa'nın biyografisini aydınlatmak için yapılan bu tetkik ve yayınlanan vesikalar, Anadolu tarihinin çok mühim bir cephesini ayrıntularıyla gözümüzün önüne sermektedir. Burada hânedân, vücûh adile anılanlar mahallî *âyân*'ın ta kendisidirler. II. Mahmud, ancak âyânın en azılılarını ortadan kaldırmıştı. Bir içtimâî sınıf olarak bunlar Anadolu'da ve Rumeli'de taşra hayatına hâkim olmakta devam edeceklerdir. Tanzimat'ın getirdiği yeni müesseseler, meselâ Taşra Meclisleri, çoğu yerde onların hükmü altına düşecektir. Ziya Paşa misâlinde olduğu gibi, onlar, kendi işlerine ka-

rışan, müesses durumu değiştirmeye kalkışan, menfaatlerini bozan ve tehdit eden merkezin idare adamlarına karşı yıldırıcı bir mücadeleye girişirler, halkın koruyucusu Şer'-i Şerifin savunucusu rolünü takınırlardı. Bu âyân ve eşrâf arasında yer alan ulemâ aynı sınıftan sayılmak gerektir. Ziya Paşa'nın karşısına en azılı bir rakip olarak Müftü Lûtfullah çıkmıştır. Ziya'ya göre o "süreta müftülük ve ma'nen hem valilik ve hem müdürlük ve kadılık" etmekte idi. Ziya Paşa'nın tutumu ve yaptığı mücadele ancak Anadolu tarihinin genel manzarası içinde ele alındığı zaman gerçek bir hükme varılabilir. Anadolu halkı arasında bu gibi mahallî hânedân, vücûh ve ulemanın nüfuz ve otorite kazanmasının bir sebebi, merkezî otorite namına valilerin ve adamlarının gerçekten kanun dışı keyfî hareketlere girişmeleridir. Yaptıkları salmalar ile Ziya Paşa gibi faydalı bayındırlık işleri yapanlar olduğu gibi, öz çıkarları için çalışanlar da az değildi. Öbür taraftan halkı idarecilerin suiistimallerine karşı koruyan âyân, ve vücûh olduğu gibi, nüfuzunu halkı soymağa ve tahakkümü altında tutmağa çalışanlar da vardır.

Amasya bölgesindeki özel şartlar için G. Perrot'nun 1861'de bu bölgeye yaptığı seyahatin intibaları (*Souvenirs d'un voyage en Asie Mineur*, 2e édition, Paris 1867) mühimdir. O, âyânların genel olarak merkezin mutlakiyetine ve keyfî idaresine karşı halk için faydalı olduklarını belirtmektedir (s. 387). Perrot, Zile'ye de gitmiştir (s. 459). Burada 1861 yıllarında iktisadî buhranın tesirlerinden bahsetmektedir. Ziya Paşa bu buhran arasında mutasarrıf olmuştu. Maalesef Perrot buradaki mahallî âyân hakkında bilgi vermemektedir.

Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıflığı 1863-65 arasında iki yıl sürmüştür. Orada edindiği acı tecrübeler onun üzerinde derin tesir bırakmış olmalıdır. Paşa evvelâ Saray'da ve Bâb-i Âli'de düşmanlarının kendisine haksızlık yaptıkları inancına varmış, sonra da memlekette mahallî mütegalibe karşısında iş yapmanın zorluğunu ve idarenin kötülüklerini yakından görmüş, kavramıştı. Kendi baş vurduğu idare metodlarının da temamları eski valilerin yolunda olduğunu, bu metodların, mahallî zenginleri ve çoğu zaman halkı tedirgin ettiğini de unutmamak lâzımdır. Ziya, halkı, âyânın elinden kurtarmağı düşünüyor, fakat karşısında "örfi" usulle, yani otoriteye dayanarak yaptığı hareketlerde Şeriat'ın karşı çıkarıldığını ve istismar edildiğini görüyordu. Veziriazama gönderdiği arıza sonunda: "Bu makûle mütegalibin ellerinde üserâ-yi ahalinin tahlisinden" söz ediyor, "hayf ki Anadolu'nun her tarafı bi-aynihi şu hâl-i melâ-i-îştimâlde" dir diyor (s. 92). Ziya'nın sonraları 1869'da Yeni Osmanlılar safında *Hürriyet* gazetesinde eyaletlerde idare hakkında yazdıklarında (bak. *Tanzimat*, I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile, İstanbul 1940, s. 816 - 824) bu eski tecrübelerinin kuvvetli izlerini bulmak mümkündür.

Prof. Akyüz, belgelerin yayınlanmasında alfabe bakımından basit bir usülle yetinmiştir. Halen eski Türkçe metinler için tatmin edici bir *transkripsiyon* alfabeti olmaması bütün bu gibi belge yayınlarının değerini düşüren bir noksanıdır. Fotokopilerin tıpkıbasımı bu sakıncayı bir hayli giderebilirdi. Diğer taraftan konu ile ilgili tarihî literatür ve seyahatnâmeler bir çok noktaların derinleştirilmesi ve daha iyi anlaşılması için yardımcı olabilirdi. Bunun, aslında bir tarihçinin işi olduğunu da itiraf etmek gerekir (âyânlar ve Tanzimat devrindeki rolleri için bak. *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, Belleten, sayı 112, s. 628-639). Fakat herhalde bu kitabın, Ziya Paşa'nın biyografisi için olduğu gibi 19. asır Osmanlı tarihi için de orijinal bir çalışma olduğunu söylemek bizim için bir vazifedir.

PROF. DR. HALİL İNALCIK